

Українець В. М.,
ад'юнкт кафедри внутрішніх комунікацій
Національного університету оборони України
Науковий керівник: Стасюк В. В.,
доктор психологічних наук,
професор кафедри внутрішніх комунікацій
Національного університету оборони України

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ БОЮ НА ПСИХІКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Війна, яку розв'язала Росія проти України, має певні особливості, однак закони попередніх війн та локальних збройних конфліктів у ній є очевидними. Війна – це питання однаково психології і тактики. Зазвичай тактичні помилки можуть виникати з різних причин: відсутність боєприпасів і предметів постачання, непередбачувані події тощо, проте багато з них – тільки з психологічних причин.

Нині у психологічній літературі простежується багато спроб дослідити й описати чинники, які впливають на психічний стан і стресостійкість військовослужбовців у бою, однак кожен авторський підхід розкриває лише суб'єктивну точку зору на їх класифікацію та опис.

У вітчизняній психології терміном “стресогенні чинники” визначають зміст обставин (подій), які викликають в організмі людини стан стресу (напруження). Їх розрізняють за фізіологічними (надмірним навантаженням, високою чи низькою температурою тіла, больовими стимулами тощо) та психологічними ознаками (загрозами, небезпекою, шантажем, образами, інформаційним перевантаженням тощо) [7]. Загалом стресогенні чинники можуть впливати як позитивно, мобілізуюче, так і негативно дезорганізуюче.

Досліджуючи особливості психічного здоров'я в умовах війни, американські фахівці у галузях психології та медицини змістовно характеризують фізичні та психічні стрес-чинники бойових дій. Як фізичні стрес-чинники науковці визначають зовнішні умови середовища (кліматичні умови, особливості місцевості тощо) та внутрішні фізіологічні (поранення, хвороба чи травма, недосипання, недоїдання, зневоднення, надмірне фізичне навантаження, не дотримання гігієнічних умов, вживання психоактивних речовин тощо), як психічні – страх смерті чи поранення, паніку, інформаційне перевантаження, власну некомпетентність, обурення, агресію, гнів тощо. Тривалий комбінований вплив фізичних та психічних стрес-чинників зумовлює

динамічність поведінки військовослужбовців, яка коливається від адаптивних реакцій до посттравматичного стресового розладу [3].

У вітчизняній психології також набуто значного теоретичного та емпіричного досвіду дослідження впливу негативних стрес-чинників війн на психіку військовослужбовців [1; 2; 5; 6; 8], однак системний аналіз цієї проблеми показав відсутність уніфікованого підходу до їх класифікації. Більшість авторів розглядають лише загальні елементи бойової обстановки, інші – вивчають окремі складові прояву психіки військовослужбовця у бойових умовах (когнітивні, емоційні, мотиваційні, фізіологічні тощо).

Доктор психологічних наук професор В. Стасюк змістово чинники, що впливають на психіку особового складу в бою, поділяє на дві групи: об'єктивні (загальні і специфічні) та суб'єктивні. *Об'єктивними загальними чинниками* В. Стасюк вважає ті, які впливають на особовий склад незалежно від військової спеціальності чи виду бою. *Об'єктивні специфічні чинники* зумовлені конкретними умовами бойових дій та специфікою виконання завдань: кліматичні умови, тривалість перебування в бойових умовах, спотворення та замовчування інформації про перебіг бою, мінна небезпека, побутова необлаштованість, ненавчність, відсутність кваліфікованої медичної допомоги тощо. Як правило, такі чинники негативно впливають на процес бойової адаптації та підтримки психологічної стійкості військовослужбовців у бою.

Суб'єктивними В. Стасюк вважає чинники, які залежать від психофізіологічного розвитку особистості та є базисними для адаптації до бойових умов: високий рівень психологічної нестійкості, тривожності та інших функціональних проявів психіки і фізіології [8].

У своїх працях комплексно проаналізували, класифікували, описали стрес-чинники бойової обстановки та їх вплив на психіку військовослужбовців Т. Грицевич, Д. Богородицький, О. Бойко, І. Гузенко, В. Дикун, О. Капінус, К. Кравченко, В. Кожевніков, С. Мамченко, Т. Мацевко, А. Неурова, О. Охременко, В. Пазина, А. Романишин, І. Смага, В. Стасюк, О. Тімченко, О. Хміляр, Ю. Широкобоков. Науковці об'єднали стрес-чинники в кілька груп: зовнішні (соціальні, бойові та еколого-ергономічні) і внутрішні (психофізіологічні та індивідуально-психологічні).

Соціальні чинники є основою для формування загальних соціальних мотивів поведінки особового складу (згуртованість підрозділу, довіра, ставлення народу та військовослужбовців до війни, бойових дій, бою). *Бойові чинники* об'єднують широкий спектр змінних, що визначають реакції, стан, поведінку військовослужбовців у бою. До них належать: вид та інтенсивність бойових дій, особливості застосування зброї та бойової техніки, обсяг і співвідношення втрат з обох сторін тощо.

Еколого-ергономічні чинники відображають специфіку впливу зовнішніх обставин (географічних, природно-кліматичних, техніко-технологічних) та режиму бойових дій (тривалості, частоти зіткнень із противником, ергономічності бойової техніки, ступеня ізольованості від головних сил, порушення ритмів життєдіяльності) на психіку військовослужбовців протиборчих сторін.

Внутрішніми чинниками науковці вважають індивідуально-психологічні (характер, рівень інтелекту, емоційно-вольові якості, здібності, мотиви, бойовий досвід тощо) та психофізіологічні якості військовослужбовця (темперамент і тип нервової системи) [1; 2; 4–6].

Так, доктор психологічних наук професор В. Осьодло та інші фахівці провели експериментальне дослідження і визначили, що респонденти найшкідливішим фізичним чинником у бойовій обстановці вважають “обстріл реактивною артилерією”, а найменш значущим – чинник “обстріл снайпером”. На думку дослідників, такі враження виникають на підставі оцінювання загальної площі ураження, оскільки реактивна система залпового вогню може одночасно завдати шкоди багатьом військовослужбовцям, а діяльність снайпера спрямована на індивідуальний ефект. Інформаційним чинником, який викликає відчуття тривоги, дослідники вважають очікування безпосереднього зіткнення з противником в умовах оборони. Однак В. Осьодло та інші науковці зазначають, що найбільш вираженими в розвитку стресу у військовослужбовців є чинники антиципації: небезпека потрапити в полон, інвалідність, власна смерть, смерть бойового товариша, страх тощо. Саме ці чинники мають потужніший ефект впливу, ніж найбільш виражений у групі фізичних стрес-чинників “обстріл реактивною артилерією” [9].

Незважаючи на застосування різних підходів до класифікації чинників бойової обстановки, всі вищезгадані фахівці сходяться на думці, що стійкість особового складу в бойових умовах має ґрунтуватися не лише на закономірностях, специфіці і змісті бою, а й враховувати динаміку функціонування психіки та поведінки особового складу в різних умовах обстановки.

Отже, кожна група психологічних чинників специфічно впливає на психіку військовослужбовців в бою та супроводжуються порушенням когнітивних, емоційно-вольових і поведінкових функцій організму.

На когнітивному рівні у військовослужбовців відбувається порушення пізнавальних функцій: виникають труднощі з зосередженням уваги, трапляються часткова або повна втрата пам’яті, зниження рівня інтелекту (порушення критичного сприйняття ситуації). *На емоційному рівні* бойові дії відрізняються тим, що пропорційно їх тривалості

у військовослужбовців проявляється невпевненість у своїх бойових можливостях, розвивається відчуття безсилля та безвиході, що зрештою призводить до емоційного виснаження. *Поведінкові реакції* в бою проявляються у вигляді дезадаптивної поведінки: втрати гнучкості, підвищеної роздратованості, агресивності, проявів істеричної поведінки, погіршення самоконтролю або його втрати, паніки, що призводять до ухилення від виконання службових обов'язків або взагалі втечі з поля бою. Такі асоціальні прояви досить добре бачить командир (начальник), тому важливо вчасно вжити відповідних заходів, спрямованих на управління належною поведінкою.

Список використаних джерел:

1. Кравченко К. О., Тімченко О. В., Ширококов Ю. М. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції : монографія. Харків : НУЦЗУ, 2017. 256 с.
2. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. Вид. 2-ге, перероб., зі змінами та доп. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ 7БЦІ, 2020. 754 с.
3. Охорона психічного здоров'я в умовах війни : посіб. / пер. з англ. Т. Семігіна, І. Павленко, Є. Овсяннікова та ін. Київ : Наш Формат, 2017. 1068 с.
4. Охременко О. Р., Мамченко С. М., Стасюк В. В. Хміляр О. Ф. Психологія суб'єкта бойових зіткнень : монографія. Київ : Хімджест, 2018. 222 с.
5. Прикладна психологія військової діяльності : підручник / за заг. ред. В. І. Осюдла. Київ : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2022. 292 с.
6. Психологія бою / Грицевич Т. Л., Капінус О. С., Мацевко Т. М. та ін. ; 3-тє опрац. вид. Львів : Астролябія, 2022. 336 с.
7. Синявський В. В., Сергеєнкова О. П. Психологічний словник / за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Наук. світ, 2007. 274 с.
8. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів : підручник. Київ : НУОУ ім. І. Черняховського, 2016. 412 с.
9. Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту : монографія / В. С. Гічун, А. Г. Кириченко, В. М. Корнацький та ін. Дніпро : Акцент ПП, 2019. 324 с.